

CATASTRE Ó CENS D' ISONA

EN TEMPS DELS ROMANS.

Veus aquí 'l tema elegit per mí pera cridar la atenció dels companys de la ASSOCIACIÓ CATALANISTA; veus aquí un punt històric de Catalunya molt interessant. Contraentnos á la época imperial y regnat dels emperadors Caro y Numeriá, temps en que la antiga Aesona disfrutava més prestigi y poder, com ho acreditan sas inscripcions contemporáneas á aquell períodó, sembla que degué tenir son cens ó catastre la ciutat ahont hi havia dos collegis de calendaris é iduaris, ó un banch ab duas seccions d' emissió y d' imposició; la existencia de tal cens féren precisa la unificació de la propietat, verificada en temps del emperador Caracalla, y 'l motiu que aquest tingué, y fou, que tots sos súbdits italians y provincials paguessen las *vicesimæ* ó *vigéssimas* parts ó las *quartas* parts de to-tas las herencias al Estat, patrimoni de que disposaren á son arbitri 'ls emperadors, perquè sempre s' ha vist seguir á tota transformació de propietat sa descripció, recompte, cens ó altres travalls semblants.

Per altra part, la propietat estava distribuïda en posse-

sione y en *saltus*, aquelles pertanyent á particulars y aquestas de domini públich. Hi havia *villæ* y *possesiones* de domini particular, de las que encara se'n conservan los noms, tals com *Siana*, de Sejana; *Lloris*, de Lloris; *Pons*, de Pontius; *Silia*, de Cecilia; *Behora*, de Bejora; *Matils*, de Mata; *Boda*, de Loda; *Fontova*, de Fonteja; y altres varis que per la brevetat omitim. Així meteix tenian límits naturals eixas fincas, com eran: *Lorca* torrent que divideix lo terme y correspon á *Orva* que significa corrent temporal ó privada d'aigües en cert temps; *Abran*, d'Abra, torrent que porta aigües quasi sempre y es divisor de variis fincas; *Llorda*, de Lorica, altre barranch semblant; *Siall*, unas torrenteras qual nom ve de *Siculus*, etc.

Los *saltus* davan son nom á alguns de dits barranchs, tal com *siculus*, *sicoll* actual; *mullol*, de *mullio*; l'un per las alzinas, *siculæ*, que contenia; l'altre per las herbas ó pasturas excelents pera bestiar mular, com ho testifiquen las bellesas del arbrat actual, etc., etc.

Si 'ls apellidos de las famílies d'Isona no recordan llurs antiguetats romanas, á causa de las diferents transformacions que han sofert ab lo descurs del temps, en cambi, las memoradas partidas *saltus* y fincas referidas, tenen algunas alusions romanas pronunciadas á la distribució de terras á Roma, en centurias, cada una de cent yugadas, *jugere*, y son senyalament á cada qual, de tot lo que se feya una descripció comprensiva del *æs* ó estat del valor de cada finca, y de la meteixa distribució nomenada *forma*, porque 'l valor estava representat pel metàlich *æs* y figurat per lo repartiment, imatge de la cosa, *forma*.

A aquest *æs* y á aquesta *forma* á que 'ns referim en aquesta Memoria, se portaren las mencionadas fincas,

corresponent l' *æs* á las evaluacions y classificació de las fincas, y la *forma* á las confrontacions y extensió del catastro modern. Al meteix catastro se portavan los *agri, arva, fundi, possessiones, villæ*; los primers, camps petits; los segons, erms; los tercets, sembrats; los quarts, grans rústichs urbans; y los últims, casas de camp habitadas ab terras contiguas de que també hi ha recorts en camps d' un sol nom cada hu. Hi havia també lo *lustrum*, ahont s'hi inscribian totas las personas que hi havian en las ciutats, las quals se recorrian pera 'l recompte, *lustrum*, que estava en correspondencia ab l' *æs* indicat. A Isona hi havia de totas las classes de ditas fincas, las quals tenian sos *termini* y *fines*, uns que marcavan la extensió, altres que designavan los límits, ó sia aquells lo més cap aquí, y aquestos lo més cap allá de las fincas, així rústicas com urbanas.

La evaluació de las fincas se feya ab dos fórmulas, *quanti interest, quantum abest*, abduas referents á las utilitats y al perjudicis ó gravámens. Aquesta evaluació era fácil de practicar tenint á Esona ó Isona personas molt competents en contabilitat, com eran los encarregats del Banch ó Colegi, nomenats dels *Kalendaris* ó *Iduaris*, ó sia dels empleats de recaudar al principi del mes y de pagar á meytat, per esser d' imposició y d' emissió, com se despren de la lectura de la inscripció que encara 's ven en lo propi Isona, *Lune Auguste Sacrum*, etc. Estavan encarregats pera evaluar los *Ierophanti*, que durant lo paganisme exercian funcions civils y religiosas, cárrech que per aixó fou abolit al adveniment del cristianisme, y los *mensores*, fins ahont arribavan los camps, nomenats *mensores agri*.

Las contribucions que pagava Isona eran varias. Una d'ellas era 'l *vectigal*, que s' imposava sobre la propietat immoble; altre lo *tributum*. Lo primer era *vectigal ex agri*, que 's pagava imposat sobre 'ls camps; lo segon sobre las demás fincas. Un temps se degué l' un per las mercancias y l'altre per los immobles, mes després, en la época de Numeriá, tenian los indicats conceptes, per referirse al cens ó catastro de que parlém.

A jutjar per los efectes antichs trobats en algunas fincas, á Isona antiga hi havia los artistas principals següents: *Musevarii*, que eran los que feyan obras de mosaich, obras nomenadas *musæa*; los *mansuetarii* ó domadors de feras, y altres, tots los que estavan subjectes á un tribut nomenat *tributum artifici*; hi havia los *mercatores*, comerciants que s' estavan en las ciutats dedicats al comerç, y *negotiatores*, que anavan venent pels pobles. Tots aquets pagavan l' impost respectiu qual nom era especial com *vectigal vendititium*, impost sobre las mercancias venudas en plassa, *vectigal pecorum*, impost sobre 'l bestiar que 's venia.

Los encarregats del cens ó catastro d' Isona eran, com en tot t' imperi romá, los *censitores*, quals llibres se deyan *censuales*, auxiliats per los *inspectores*, los quals recorrian, com los nostres, las provincias y 'ls predis subjectes al cens, y los *logographi*, que descrivian los meteixos tributs.

Servíanse pera la mida de la lliura, pes, moneda y medicció de terreno, puix que la moneda y demás mida de pes y capacitat se regia per ella. Per aixó la medicció justa s' anomenava *libramentum*, porque era la igualtat ó la equitat, com se veu en lo fragment del Digest romá, lley primera y tit. *De via*.

Com la lliura era la síntesis del sistema duodecimal que pera tota mida tenian los romans, y que, per consegüent, usava Isona després que fou montada en un tot á la romana, lo *pes* ó 'l *peu* era 'l que sortí de la lliura pera mides longitudinals empleadas pera 'l cens esonense. Era considerat de duas maneres lo *peu*. Per dits comprenia setze parts, y per parts menors dotze, pera igualarlo á la lliura. Per aixó 's deya que 'l dit era la setzena part, com la unsa la duodécima. Frontino diu á eix propósit: «*Est digitus ut convenit, sexta decima pars, pars uncia duodecima.*» Eixa mida y evaluació era l'interés del objecte, *quod interest*, segons la fórmula obligada, interés que 's distingeix de la cosa y de la evaluació fins venir, després de liquidar, á serli equivalent, perque arribava á expressar totas las utilitats de que era susceptible la cosa. Així comprenia, no sols lo que valia la cosa com *preu*, ó sia *quanti ea res est*, si que tot dany d' ella *quantum abest*, y tot lucro *quantum lucrare potuit*, ó, lo que es lo meteix, tota la renta y tots los gravamens. Així que lo cens, la evaluació, etc., era sintèticament l'interés ó l'haber de cada qual.

Los datos que servian pera la evaluació los prestavan ó proporcionavan los propietaris, qual operació s'anomenava *censari*, com se veu en la lley primera del Códich romá, tit. *In quibus causis pig*, y se referia á tots los bens, com indica la lley 3 del Digest, tit. . *De censibus*. D'aquest modo *censebatur* tot lo territori desde 'l temps d' Octavi Cesar, y aixó ab l'objete de que ningú eludís lo pago dels tributs. Lo cens ó catastro, contenint de tots los predis de l'antiga Aesona, nos sembla devia esser tan important com aquesta població *civitas* per lo memorat banch de Kalen-

daris é Iduaris, y com tenia estatuas de que hi ha fragments é inscripcions, y com tenia temple, com ho donan á entendre los trossos d' aras paganas que encara 's conservan, nos sembla, díhem, fou comprensiu de molts valors sumats en sextercis, sexterci que era la quarta part d' un denari, que componia dos ases y un semis, com diu Vitruvi: «*Denarii quartam partem quod efficiabatur ex duobus assibus, et tertio semisve sestertium nostri vocitaverunt.*» Y 'ns confirma en aquesta opinió la trovalla d' ánforas y altres objectes de cerámica, quals bossins acusan luxo y ostentació en sos treballats y materia y així meteix la de gran quantitat de cendras prop d' Isona, cendras que recordan la antiga cremació dels cadavres en la época imperial romana á que 'ns referim, essent cert que res fa veure la grandesa del sentiment pera 'ls finats, per lo que respecta als parents y amichs, com 'ls objectes que 'ls envoltan, los inhuman ó creman, guardan ó contenen, y en lo prolongat curs del temps, y á la llum de tota la historia, com ho saben quants s' han dedicat als estudis necrológichs, quants han fet comparacions entre la vida y la mort, en cada segle ó época.

Lo *census* d' Isona indicava lo *plus* y 'l *minus*, fórmula de que 's servian pera la evaluació. Símbols de la quantitat, expressió dels valors, indicavan los medis de satisfer las necessitats y las necessitats meteixas, qual apreciació estava encomenada á empleats nomenats *Rationales*, com se veu en lo titol del Digest romá *De Procuratoribus Cæsaris*. Y com los romans no tenian estudis de la ciencia económica, s' empleava casi sempre lo *viri boni arbitratu*, ó l' arbitri de bon varó, judici ó dictámen del bon sentit, que requeria certa especie de personalitat, per lo que era

una manera d' autoritat de que careixian los esclaus y personas vils, segons dona á entendre la lley 68 del meteix Digest.

Lo meteix *census* era distint del *polytychum*, altre especie de catastro que vingué á substituirlo al dominar lo pays los visighots, perque com á treball estadístich no era tan complert lo *polytychum*, per contenir menos datos, encara que l' un fou lo precedent del altre.

Lo repetit *census* se trobava relacionat ab la moneda. Los romans tenian major quantitat de numerari de coure que de plata, y era escassa la d' or, lo qual significava económicament que 'l comerç y la industria no presentavan gran moviment, perque á esser majors la producció y la circulació, haurian preferit lo primer metall, y á esser abundant la plata la haurian preferit al coure, á bé que en tot cas aquesta no ha sigut mes que una mercaderia. Si s' hagués renovat la moneda, hauria pogut suplirse la escassetat; no renovantse, aquesta 's feya mes notoria, y per aixó, allavors com ara, la quantitat monetaria estava en relació directe de la naturalesa y número de las cosas y negocis. Llavors no hi havia crèdit, y 'l *census* retratava, vice-versa de nostres temps, tots los valors fixos, perque tot se volia garantit. Llavors los arrendaments y son càlcul pera la venda de fincas que figurava en lo cens, se comensava á contar desde las calendas de Mars ó primer dia d' aquest mes, que era 'l del any que comensava en éll.

Los llibres que constituian lo *census* d' Isona devian estar en poder dels *decuriones* ó individus de la Curia, y entre 'ls *decuriones* estava encarregat lo *Curator civitatis*, així anomenat, com nos diu la lley del Digest romá,

tit. cujusque civitatis, etc., lo qui administrava los bens de la ciutat.

En resúmen, lo catastre d' Isona antiga ó *census ceso-nensis*, si no 's conserva per haver sigut víctima de las vicissituts físicas y morals de la nostra terra, se troba encarnat, per dirho així, en la historia, ab datos naturals y tradicionals del pays, per esser son recort los noms, los restos arqueològichs, los trossos de ceràmica, y en especial las inscripcions romanas, las que citém en nostres comentaris als opúsculs de nostre senyor pare D Joaquim Albert de Moner, sobre tot la inscripció que encara 's veu á Isona, y diu aixis:

L. VAL. L. IS. JUVENTINO.

II. VIRAL, QUI ANNONA, FRUMENTARIA.

EMPTA. PLEBEM. ADJUVIT. ET. OB. ALIA.

MERITA. EJUS. COLLEGIA. CALENDARI

ORUM. ET. IDUARIA. DUO. CIVI. GRATIS

SIMO, POSUERUNT.

JOAQUIM MANEL DE MONER.

Fonz 3 de Febrer de 1878.
